

ULUSLARARASI
SANAT TARİHİ

SEMPOZYUMU

Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan
10-13 Ekim 2001

BİLDİRİLER

EGE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ

İZMİR-2002

Sempozyuma Katkıda Bulunanlar:

T. C. Kültür Bakanlığı, Halk Kültürleri Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü
Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA)
Ege Üniversitesi Rektörlüğü
İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı
Sayın İsmail Akçura (Anemon Otel/Manisa)
Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı

Sempozyum Düzenleme Komitesi:

Prof. Dr. Rahmi Hüseyin ÜNAL
Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY
Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ
Yard. Doç. Dr. Yekta DEMİRALP
Yard. Doç. Dr. Şakir ÇAKMAK
Araş. Gör. Ertan DAŞ
Araş. Gör. Sevinç GÖK
Öğr. Gör. Mehmet KAHYAOĞLU
Yusuf OĞUZ

Teknik Tasarım ve Düzenleme:

Araş. Gör. Sedat BAYRAKAL
Araş. Gör. Sevinç GÖK

Kapak Tasarımı:

Araş. Gör. Ertan Daş

Baskı:

Ege Üniversitesi Basımevi
Bornova-İZMİR

İsteme Adresi:

Ege Üniv. Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Bölümü Başkanlığı
35100 Bornova-İZMİR
0232-3884000/1325

*Bu kitap, T. C. Kültür Bakanlığı,
Türkiye Bilimler Akademisi ve Yaşar Holding'in katkılarıyla basılmıştır.*

BALAT İLYAS BEY CAMİİ'NİN TAŞ SÜSLEMELERİ HAKKINDA BİR ARAŞTIRMA¹

Sevinç GÖK*

Tarihi, ilkçağlara kadar uzanan ve Antik Miletos şehrinin kalıntıları üzerine kurulmuş olan Balat, Menteşe Beyliğine² başkentlik yapmış önemli bir liman kentidir³. Anadolu'nun önde gelen ihraç limanlarından biri olan Balat⁴, XVII. yüzyıldan sonra önemini yitirmiş ve günümüzde terkedilmiş küçük bir köy haline gelmiştir⁵.

Menteşe Beyliği dönemine ait, gerek mimarisi, gerekse süslemeleriyle önemli yapılardan biri olan *Balat İlyas Bey Camii*, büyük bir külliye içerisinde yer almaktadır⁶. Taçkapısındaki kitabesine göre, Menteşeoğullarından Sultan Şücaeddin İlyas Bey tarafından 806/1404 yılında inşa edilmiştir⁷.

Üç yönden medrese hücreleriyle çevrilmiş geniş bir avlunun güney kesiminde yer alan İlyas Bey Camii, kare planlıdır ve üzeri bir kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçişler Türk üçgenleriyle başlayan, mukarnas ve istiridye şekilli bezeme ile dolgulandırılmış tromplarla sağlanır. Yapının kuzey cephesinde, eyvan görünümlü sivri kemerli bir niş içerisine alınmış, üç açıklık bulunur. Cepheden dışarıya taşıntılı olarak inşa edilen bu bölümde, Bursa kemerli olarak düzenlenen açıklıklardan yandakiler, mermer şebekeli

* Araş. Gör., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

¹ Bu çalışmada bana yardımcı olan ve fotoğraflarımı çeken sevgili dostum Uzman Hasan Uçar'a teşekkür ederim.

² Menteşe Beyliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Paul Wittek, *Das Fürstentum Mentesche. Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13.-15. Jh.*, İstanbul, 1934; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1988, s.70-83; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Menteşeoğulları maddesi", *İslâm Ansiklopedisi*, C.VII, İstanbul, s.724-731.

³ Bugün Menderes Havzasında, Aydın İli'ne bağlı bir köydür.

⁴ Bilgi için bkz. Aynur Durukan, *Balat, İlyas Bey Camii*, Ankara, 1988, s.1; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.53; Suraiya Faroqi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İstanbul, 1993, s.150.

⁵ 1955 yılına kadar bir yerleşim yeri olan Balat, bu tarihte geçirdiği deprem sonrası terkedilmiş, halk kentin 2 km güneydoğusunda kurulan *Yeni Balat Köyü*'ne taşınmıştır. Bilgi için bkz. Aynur Durukan, *a.g.e.*, s.1. Balat hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Paul Wittek, "Milet in der Türkischen Zeit", *Das Islamische Milet*, Berlin, 1935, s.1-10; Besim Darkot, "Balat maddesi", *İslâm Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul, 1949, s.273.

⁶ Külliye içerisinde cami, türbe, iki han, iki hamam ve büyük bir kısmı tahrip olmuş medrese hücreleri ile işlevi bilinmeyen bir yapı bulunmaktadır. Bilgi için bkz. Karl Wulzinger, "Die Entstehung der Islamischen Stadt", *Das Islamische Milet*, Berlin, 1935, s.11-60; Aynur Durukan, *a.g.e.*, s.4; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, C.I, Ankara, 1983, s.715-725; Aylin Öney Kabaoglu, "Milet/İlyas Bey Camii-Sorunlar-Acil Tedbirler", *X. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara, 1993, s.363.

⁷ İlyas Bey Camii'nin kitabeleri ve banisi hakkında bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Afyon Karahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İsaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir'deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Menteşe-İnanç, Hamit-oğulları Hakkında Malûmat*, II, İstanbul, 1929, s.175; Paul Wittek, *Menteşe Beyliği. 13-15'nci Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, Çev: Orhan Şaik Gökyay, Ankara, 1986, s.147-148; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler...*, s.721; Aynur Durukan, *a.g.e.*, s.4-8.

korkuluklarla kapatılmıştır. Harime giriş ortadaki açıklıktan sağlanır. Bütün cepheler mermer kaplamadır. Minare, yapının kuzey-batı köşesinde, beden duvarları üzerinde yükselir⁸.

İlyas Bey Camii, mimari ve süsleme özellikleriyle Anadolu Türk Sanatı'nın güzel ve ender örneklerinden biridir. Mükemmel bir mermer işçiliğine sahip olan yapının kuzey cephesi, pencere alınlıkları ve mihrabı; bitkisel ve geometrik motiflerin yanı sıra yazı ve mukarnas bezemeye süslenmiştir. Ayrıca kuzey cephesinde yer alan korkuluklar da son derece özenli bir işçiliğe sahiptir.

SÜSLEMELER

1- Bitkisel Süslemeler:

İlyas Bey Camii'nin süslenmesinde çeşitli bitkisel kompozisyonlara yer verilmiştir. Bu bitkisel kompozisyonların ana şemasını, palmet ve rumilerden oluşan süsleme şeritleri ile alan dolguları oluşturmaktadır.

a) Rumi, Palmet ve Lotus Şeritleri⁹:

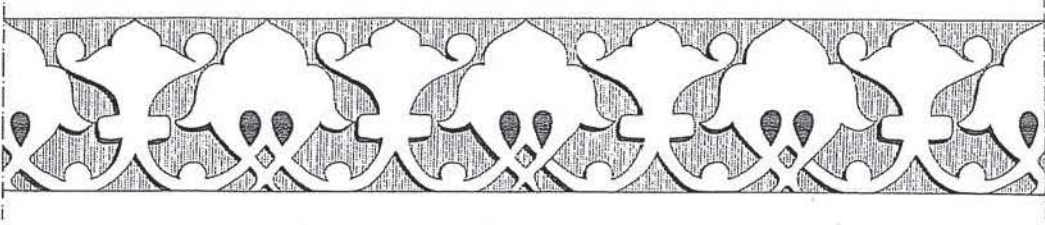
Caminin kuzey cephesindeki dışa çıkıntılı giriş bölümünün iki yanında, yerden yaklaşık 50 cm yükseklikte bir süsleme şeridi bulunmaktadır. Palmet, lotus ve rumilerin birlikte kullanıldığı bu süslemede palmetler, rumiler tarafından kuşatılmış ve rumilerin uçları üst kesimde birer palmet daha oluşturmuştur (Res. 1). Kuzey cephesinin doğusunda yer alan bu şeridin benzeri, cephenin batı kesimde de yer almaktadır. Ancak bu süslemede, palmet, lotus ve rumilerin farklı bir tarzda işlendiği görülmektedir. Palmetler daha dolgundur ve kalın yivlerle çevrelenmiştir. Rumiler ise bölünmüş, iki yaprağın arasına, bir yaprak daha yerleştirilmiştir. Ancak bu iki süsleme, genel kompozisyon olarak benzer özellikler göstermektedirler¹⁰. Bu süslemelerin bir örneğine, yapının içinde, doğu duvarının güney alt penceresinin atkı taşında da rastlamaktayız.

⁸ Yapının plan özellikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Aynur Durukan, *a.g.e.*, s.9-13; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler...*, s.715-721; Musa Baran, *Milet Kılavuzu*, Ankara, 1965, s.68-69; Karl Wulzinger, "Die Entstehung der Islamischen Stadt",..., s.11-60; Semavi Eyice, "İlyas Bey Camii", *Türk Ansiklopedisi*, C.XX, Ankara, 1972, s.102; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı II, Anadolu Selçuklularından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar*, İstanbul, 1973, s.229; Ali Kızıltan, *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler, XIV. Yüzyıl Sonuna Kadar*, İstanbul, 1958, s.92.

⁹ Motifler ve dönem özellikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Rahmi Hüseyin Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar*, İzmir, 1982, s.95-97; Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisi'nde Süsleme, Erken Devir (1300-1453)*, İstanbul, 1979, s.27-28; Semra Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara, 1987, s.75-79; Ömür Bakırcı, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Ankara, 1976, s.95-97; Cahide Keskiner, "Süsleme Sanatlarımızda Rumi", *Antika*, Yıl:3, S:34, İstanbul, Şubat 1988, s.18-25; Muhammet Görür, "Balat İlyas Bey Camii Cephe Düzenlemesi ve Pencere Süslemeleri", *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu, Bildiriler, 19-20 Nisan 2001*, Ankara, Eylül 2001, s.253-268.

¹⁰ Palmet, lotus ve rumi şeritlerine örnek olarak Niğde Akmedrese, Burdur-Antalya İncir Hamı (Bkz. Rahmi Hüseyin Ünal, *a.g.e.*, Şek. 168, 177-178.), Erzurum Çifte Minareli Medrese (Bkz. Semra Ögel, *a.g.e.*, Şek. 65, 68, 70; Rahmi Hüseyin Ünal, *Çifte Minareli Medrese (Erzurum)*, Ankara, 1989, Şek. 9-13.), Erzurum Yakutiye Medresesi (Bkz. Rahmi Hüseyin Ünal, *Erzurum Yakutiye Medresesi*, Ankara, 1992, Res. 9-10, Şek. 6, 12.), Bursa Ulu Cami, Bursa Yeşil Cami, İznik Yeşil Cami (Bkz. Yıldız Demiriz, *a.g.e.*, Res.227, 249, 646-647).

Yapının batı cephesinin, güney üst penceresi ile kuzey alt penceresinin alınlıklarında palmet-lotus şeridi bulunmaktadır. Atlamalı olarak yerleştirilmiş olan palmet ve lotuslar, son derece güzel bir kompozisyon oluşturmaktadır. Güney kesimdeki üst pencere alınlığında yer alan şeritteki palmet ve lotuslar yivlenmiş, süslemeye hareketlilik kazandırılmıştır. Kuzey kesimdeki alt pencere alınlığında yer alan süslemede ise palmetlerin, yapraklarının gövdeyle birleştiği alanlara kırmızı renkli taş malzeme kakılmıştır (Şek. 1).

Şek. 1- Batı cephesindeki kuzey alt pencerenin alınlığında yer alan süsleme.

Doğu cephesinin, kuzey alt pencere alınlığında, ortada yer alan palmetler ile bunları iki yandan çevreleyen rumilerin oluşturduğu süsleme görülmektedir. Anadolu süsleme sanatında, değişik malzemelerde sıklıkla karşımıza çıkan bu süsleme bordürü, dini yazı içerikli bir kitabe metnini çevrelemektedir¹¹ (Res. 2).

Caminin güney cephesinin, doğu alt pencere alınlığı ile batı cephesinin güney alt pencere alınlığında yer alan dini yazı içerikli kitabe panoları, rumi şeritlerle çevrelenmiştir. Batı cephesinde yer alan rumi bordürünün sadeliğine karşılık, güney cephesindeki, yivlerle hareketlendirilmiştir¹².

Palmetlerin ters düz yerleştirilmesiyle meydana gelen süslemeyi, yapının doğu cephesindeki güney üst pencerenin, üst kesiminde görmekteyiz. Düz palmetler atlamalı olarak kırmızı ve lacivert taşların kullanılmasıyla meydana getirilmiştir. Renkli taş kullanımı, süslemeye bir hareketlilik katmıştır¹³ (Res. 3).

Mükemmel mermer işçiliği ve süslemelerinin yoğunluğu ile Anadolu mihrapları içerisinde önemli bir yere sahip olan İlyas Bey Camii'nin mihrabında, palmet dizilerinden oluşan süslemeler bulunmaktadır. Mihrap nişinin iki yanında, ön yüzde bulunan küçük nişlerin üzerinde, ters düz yerleştirilmiş, çift katlı palmetler dikkati çeker (Şek. 2). Bir diğer palmet dizisi mihrap nişinin içini dolaşmaktadır. Ters-düz yerleştirilmiş bu palmetlerin içleri, yine palmet ve rumilerle dolgulandırılmıştır. Mihrap, üstte palmetlerle taçlandırılmıştır (Res. 4).

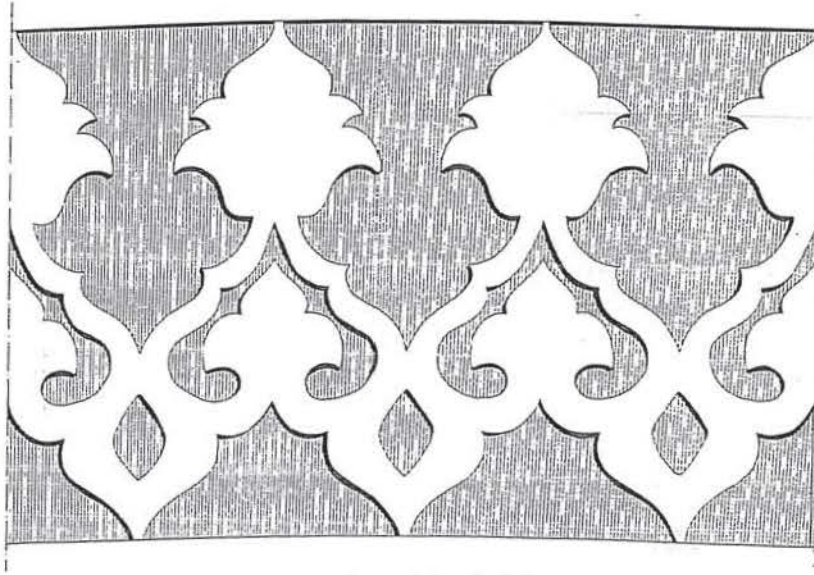
¹¹ Sivas Çifte Minareli Medrese, Erzurum Çifte Minareli Medrese, Beyşehir Eşrefoğlu Camii (Bkz. Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Ankara, 1992, Res. 7, 10-11.) ve Konya İnce Minareli Medrese'de benzer örneklerle karşılaşmaktayız (Bkz. Semra Ögel, *a.g.e.*, Res. 74.).

¹² Niğde Akmedrese, Konya Karatay Medresesi, Konya Sahip Ata Camii (Bkz. Rahmi Hüseyin Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar...*, Şek. 177-179, 181-187.) ve İznik Yeşil Cami'nde benzer süsleme bordürleri görülmektedir (Bkz. Yıldız Demiriz, *a.g.e.*, Res. 657-658.).

¹³ Bursa Yıldırım Camii, Edirne Eski Cami, Edirne Şah Melek Camii, Edirne Üç Şerefeli Camii, Gelibolu Azebler Namazgahı (Bkz. Yıldız Demiriz, *a.g.e.*, Res. 421, 467, 528, 516, 599.).

Mihrap, palmet ve palmetleri birbirine birleştiren kıvrımdal esasına uygun bir şerit ile çevrelenmiştir. Bu şerit mihrabı üstten ve yanlardan çevrelemekte, mihrabın alt kesiminde yerini geometrik bir geçmeye bırakmaktadır (Res. 4).

Caminin kuzeyinde, giriş açıklıklarından batıdaki kemer ayağı üzerinde, bir düz tam palmet, iki ters yarım palmet motifi görülmektedir. Bu palmetlerden tam olanı, zemini; yarım olanlar ise kabartma alanları göstermektedir. Yüksekte kalan yarım palmetlerin herhangi bir çizgiyle sınırlandırılmaması, bu süslemenin farklı bir görünüm kazanmasına sebep olmuştur. Nitekim, yapıdaki bütün süslemeler gibi taşın oyulmasıyla meydana getirilen bu palmetler, izleyicide farklı bir izlenim yaratmaktadır (Res. 6).

Şek. 2- Mihrap süslemelerinden.

b) Dolgu veya Alan Süslemeleri:

Dolgu ya da alan süslemeleri, genellikle kavsara kuşatma kemerleri ile kavsara arasındaki alanlarda, mihrap kavsara köşeliklerinde ve pencere alınlıklarında görülmektedir. Caminin giriş kemerinin iki kenarında yer alan yan nişlerin köşelikleri ile güney cephenin, doğu üst penceresindeki alınlığın köşeliklerinde, yivli palmet ve rumilerle oluşturulmuş süsleme görülmektedir.

Yapının içinde, batı duvarının güney alt penceresinin alınlığı palmet, rumi ve kıvrımdallardan oluşan bir bezeme ile dolgulandırılmıştır¹⁴.

Mihrap kavsara köşeliklerinde palmet, rumi ve kıvrımdallardan oluşan süsleme, bütün alanı kaplamaktadır. Sanatçı, boş yer bırakmama kaygısıyla bütün alanı, izleyende hareketliymiş kanısını doğuran yivli palmet ve rumilerle bezemiştir (Res. 5). Benzer bir süsleme Bursa'daki Yeşil Cami'nin¹⁵ taçkapısında da görülür. Mihrabın

¹⁴ Bursa Yeşil Cami'nin taçkapı niş köşelikleri ile pencere alınlıkları tamamen bitkisel bir süsleme ile bezenmiştir (Bkz. Yıldız Demiriz, *a.g.e.*, Res. 250, 253, 255-262.). İznik Yeşil Cami'nde revak penceresi alınlığı palmet ve rumilerle bezenmiştir (Bkz. *aynı eser*, Res. 655).

¹⁵ Şakir Çakmak, *Erken Osmanlı Dönemi Mimarisinde Taçkapılar (1300-1500)*, E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1999, s.191.

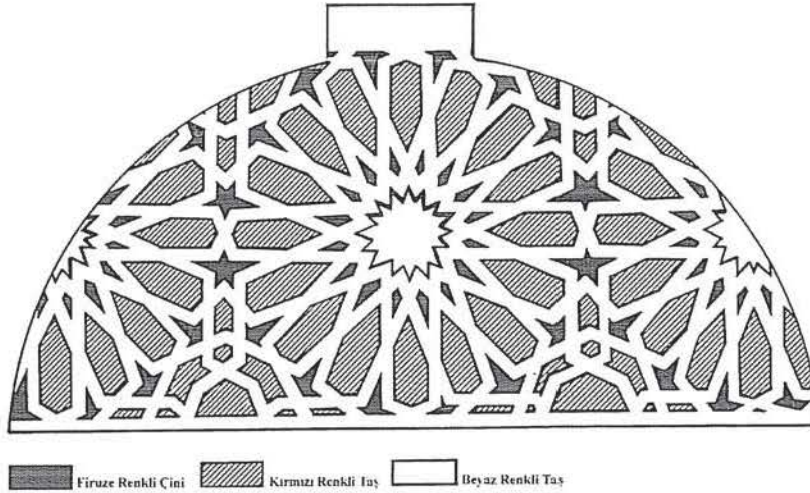
mukarnaslı kavsarasının alt kesimlerindeki mukarnasların araları, çeşitli rumi motifleriyle zenginleştirilmiş bir süsleme ile işlenmiştir.

Harimin kuzey cephesinde, giriş açıklıklarını örten atkı taşlarının iç yüzleri, palmet ve rumilerden oluşan bezemelerle süslenmiştir. Ortadaki açıklığın tavan süslemesinde, geometrik bir ağın içerisine yerleştirilmiş palmet ve rumilerden oluşan küçük kompozisyonlar dikkati çekmektedir. Yanlardaki açıklıkların tavanlarında ise palmet, rumi, dilimli çiçekler ve yapraklardan meydana gelmiş daha natüralist bir süsleme görülür.

2- Geometrik Süslemeler:

Balat İlyas Bey Camii'nde geometrik süsleme oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle farklı bir mimarı tarz sergileyen giriş cephesindeki geometrik süslemeler, göz alıcı bir izlenim yaratmaktadır (Res. 6).

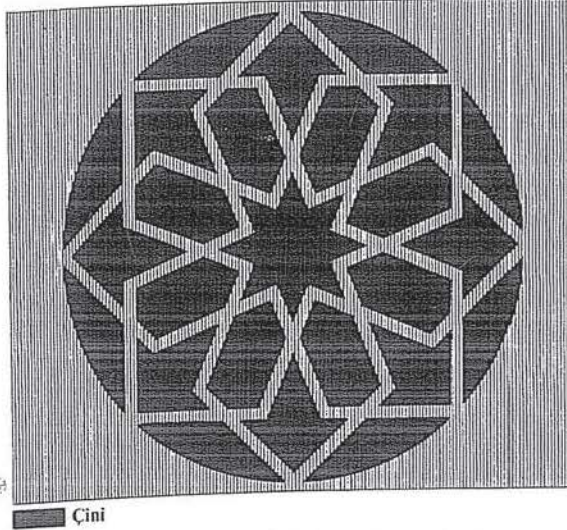
Giriş açıklığının doğu ve batı kemerlerinin alınlıklarında, onaltı kollu yıldızlardan gelişen süslemelere yer verilmiştir (Res. 6). Doğu kemerinin alınlığındaki süslemeye, onaltı kollu yıldızın yarısından oluşan bir kompozisyon geliştirilirken, batı kemerinin alınlığında, tam bir onaltı kollu yıldız görülmektedir¹⁶. Bu süslemeye onaltı kollu yıldızın kolları ile diğer geometrik bölümler kırmızı renkli taşla dolgulandırılmış, yıldız kollarının arasında kalan üçgen bölümlere firuze renkli çini kakılmıştır. Ayrıca, onaltı kollu yıldızın etrafındaki tam ve yarım yıldızlarda da çini kullanılmıştır (Şek. 3). Aynı açıklığın Bursa kemerinin tavanında, yuvarlak bir madalyon içerisine yerleştirilmiş ve firuze renkli çinilerin kakıldığı, sekiz sivri kollu yıldız motifi görülür (Şek. 4). Doğudaki açıklığın kemer tavanında da benzer bir süsleme ile karşılaşmaktayız. Bir madalyon içerisine yerleştirilen süslemeye, sekiz kollu yıldızın kolları daha uzun ve sivri tutulmuştur. Günümüzde süslemeyi oluşturan firuze renkli çinilerin bir kısmı dökülmüştür (Şek. 5).

Şek. 3- Kuzey cephede, doğuda yer alan açıklığın alınlığındaki süsleme.

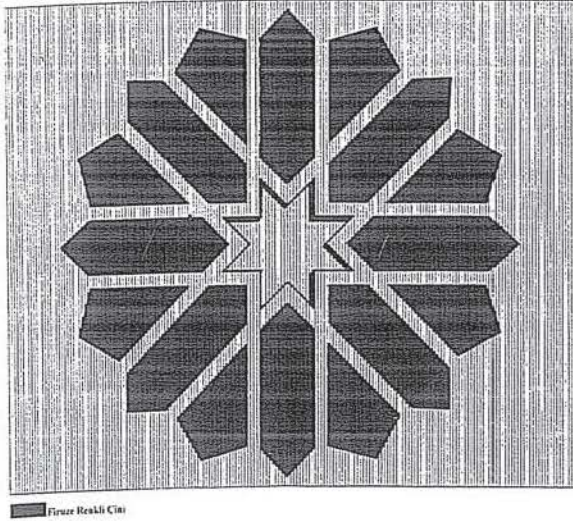
¹⁶ Geometrik süslemeler ve örnekler için bkz. Selçuk Mülayim, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler*, Ankara, 1982.

Bursa kemeri ile örtülü açıklıkların arasında, üst tarafta, dikdörtgen panolar içerisine ok ucuna benzer motiflerle bezeme yapılmış, kırmızı ve lacivert renkli taşlarla süslemeye hareketlilik kazandırılmıştır (Res. 6).

Şek. 4- Kuzey cephede, doğuda yer alan açıklığın kemer tavanındaki süsleme.

derece geniş ve kapsamlı bir kompozisyon çizmektedir. Süslemenin tamamı, çok kollu yıldızlardan gelişen bir ağdan oluşmaktadır. Ortadaki yıldızların kolları firuze, lacivert ve mor renkli çinilerle dolgulanmıştır (Şek. 7). Üst pencerede ise dikdörtgene benzer poligonal parçaların yan yana sıralandığı bir süsleme dikkati çeker (Res. 3).

Şek. 5- Kuzey cephede, batıda yer alan açıklığın kemer tavanındaki süsleme.

Yapının doğu, batı ve güney cephelerinde yer alan pencerelerin alınlıkları, genellikle geometrik kompozisyonlarla süslenmiştir. Doğu cephesindeki kuzey alt pencerenin üst kesiminde yer alan dikdörtgen panoda, alternatif bir şekilde yerleştirilen yarım sekiz kollu yıldızlar kırmızı, lacivert ve bej renkli taşların yanı sıra, firuze renkli çinilerle dolgulanmıştır (Şek. 6). Aynı cephedeki üst pencerenin alınlığında, yatay ve dikey yerleştirilmiş poligonal parçalar yer alır. Batı cephesinin kuzey alt penceresinde de aynı bezeme görülmektedir¹⁷. Bu cephenin güney alt penceresinin süslemesi, son

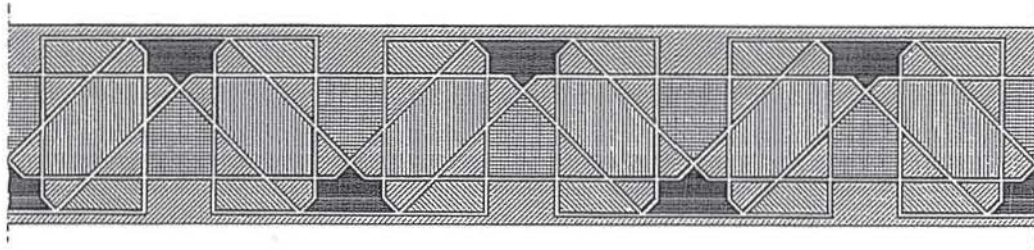
Güney cephesinde, doğu üst pencerenin alınlığında, dilimli bir kemer ile sınırlandırılmış alan içerisine, bir çiçeği anımsatan altı kollu yıldızlar yerleştirilmiştir. Bu motiflerin içlerine kırmızı ve lacivert renkli taşların kakılmasıyla süslemede hareketlilik sağlanmıştır (Res. 7). Doğu alt pencere ile batı üst pencerenin alınlıkları da çok kollu yıldızlardan gelişen süslemelerle bezenmiştir.

¹⁷ Bu süslemenin benzeri Gümüş Hacı Halil Paşa Medresesi'nin kapı alınlığında da görmekteyiz. Bkz. Yıldız Demiriz, a.g.e., s.567, Res. 603.

Batı cephesinin güney alt penceresinde, yıldızlardan oluşan süsleme bordürü görülür. Bu bordürde, yıldızın kollarının içlerine firuze renkli çiniler kakılmıştır (Şek. 8). Üst penceredeki alınlıkta ise bal peteğini anımsatan bir süsleme dikkati çeker.

Mihrap kavsarasının iki yanındaki dikdörtgen panoların içerisinde on kollu yıldızlardan gelişen süsleme görülmektedir (Res. 4). Yapının bütün geometrik süslemelerinde de gördüğümüz sonsuzluk prensibine, mihrap süslemesinde de uyulmuştur.

Caminin beden duvarlarının genişliği, pencere tavanlarının da birer süsleme alanı olmasını sağlamış, özellikle mihraba yakın pencereler, gerek alınlıkları, gerekse tavan süslemeleriyle daha özenli yapılmıştır. Güney duvarının doğu alt penceresinin tavanında, büyük bir baklava dilimi içerisine yerleştirilmiş altıgenler bulunmaktadır. Baklava diliminin dış köşelerinde ise çeşitli geometrik şekillere yer verildiği görülür¹⁸. Batı duvarının alt penceresinin tavanında bir kitabe metni ile bu metnin ortasında dışa taşınmış bir pano yer almaktadır. Bu pano içerisinde oniki kollu yıldızdan gelişen süsleme görülmektedir. Bugün tamamı dökülmüş olmasına karşın bu geometrik ağın bütünün çini ile dolgulanmış olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır (Şek. 9). Doğu duvarının güney alt penceresi ile güney duvarının doğu alt penceresinin tavanları da geometrik ağlarla bezenmiştir.

Şek. 6- Doğu cephedeki kuzey alt pencere alınlığının üstünde yer alan süsleme.

3- Yazı:

Yapının inşa kitabesi, kuzey cephesi üzerindeki giriş açıklığının Bursa kemerli alınlığında yer almaktadır. Pencere alınlıklarında ve mihrapta yer alan dinsel içerikli kitabeler, neshi yazı ile yazılmış, kelime boşluklarına palmet, rumi ve yapraklar serpiştirilmiştir (Res. 2).

Mihrap kasarası, birbirlerine geçmelerle bağlı dikdörtgen ve yuvarlak kartuşlarla çevrelenmiştir. Bu kartuşlardan dikdörtgen olanların içlerinde yazı; yuvarlak kartuşlarda ise, palmet ve rumilerden oluşan süslemeler görülmektedir.

4- Nesnelere:

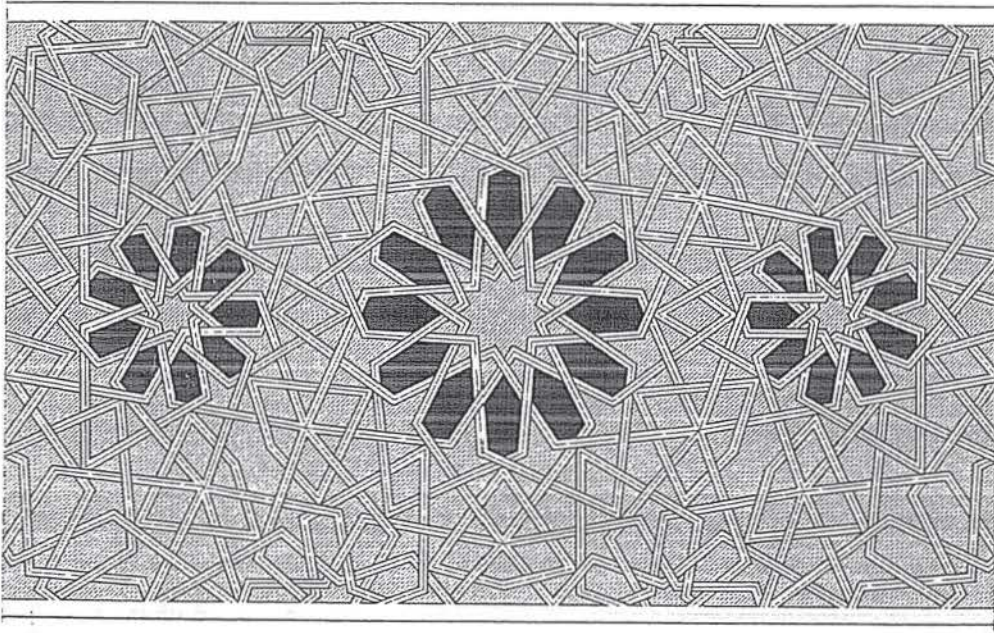
Yapının mihrabının üst kesiminde, ortadaki kitabe metninin iki yanına yerleştirilmiş birer kandil motifi bulunmaktadır (Res. 8). Doğudaki dilimli kemerli,

¹⁸ Bursa Yeşil Cami ve Bursa Yeşil Türbe'nin pencere tavanlarının da taş veya çini ile süslediği görülmektedir. Bkz. Yıldız Demiriz, *a.g.e.*, s. 345, Res. 264, s. 363, Res. 293, s. 403, Res. 357.

batıdaki ise Bursa kemerli nişlerin içerisine yer alan bu kandiller, birbirinin eşidir. Ancak, doğudaki niş içerisinde yer alan kandil daha küçük boyutludur (Res. 4).

5- Mukarnaslar:

Mihrap dıştan iki sıra mukarnas sırasıyla çevrelenmiştir (Res. 4). Mihrap kavsarası üzerinde yer alan kitabe metni de mukarnaslarla kuşatılmıştır. Yapının mihrap, mihrabiye, yan niş kavsaraları, sütun başlıkları ile batı cephesinin kuzey üst penceresi ve güney cephesinin batı üst penceresinin çevresi, mukarnaslarla bezenmiştir (Res. 6, 7, 9).

Şek. 7- Doğu cephesinin güney alt pencere açıklığında yer alan süsleme.

6- Şebekeler:

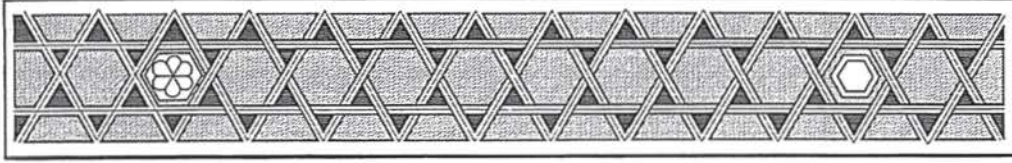
Yapının kuzey cephesinde, girişin iki yanındaki açıklıklar, mermer korkuluklarla kapatılmıştır (Res. 9). Altıgenler ile çeşitli geometrik formların birlikte kullanıldığı şebekelerin bir kısmı tahrip olmuştur. Yapının doğu, batı ve güney cephelerinin üst pencereleri de altıgen formlara sahip şebekelerle kapatılmıştır (Res. 10).

Değerlendirme:

Taş, hem yapı hem de süsleme malzemesi olarak Anadolu'da oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Selçuklular döneminde gerek dini, gerekse sivil yapıların cepheleri, ince bir zevkin ürünü olduğunu yansıtan süslemelerle bezenmiş ve özgün bir üslup yaratılmıştır. Selçukluları izleyen Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde de taş malzeme sevilerek kullanılmış, geçmişin izlerini taşıyarak, ancak kendine özgü yaratımlarla varlığını ortaya koyan bir süsleme tarzı meydana getirilmiştir.

Yapıların süslenmesinde ana şemayı bitkisel ve geometrik bezemeler oluşturmuştur. Bitkisel bezemeler genel olarak palmet, rumi ve kıvrımdal motiflerinden oluşan bir karakter çizmektedir. Süslemeler genellikle bu motiflerin sonsuz varyasyonlarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlılar döneminde süslemeye natüralist motifler (lale, karanfil, şakayık, krizantem, bahar dalları vb.) eklenerek, bitkisel bezemeye zenginlik katılmıştır.

Balat İlyas Bey Camii, Beylikler döneminin önemli eserlerinden biridir. Gerek mimarisi, gerekse bezemesiyle Anadolu yapıları içerisinde önemli bir yere sahip olan caminin, bitkisel ve geometrik süslemeleri, Selçuklu dönemi özelliklerini yansıtmakta, aynı zamanda cephe ve mihrap düzenlemesiyle de Anadolu'da görülen nadir örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şek. 8- Batı cephesinin, güney alt pencere ahnlığında yer alan süsleme.

Yapının bitkisel süslemelerinin ana karakterini palmet, rumi ve lotuslar oluşturmaktadır. Palmet ve lotuslardan oluşan süsleme şeritleri, enine gelişen bordürlerin en çok görülen şeklidir. Kaynağı eski Yunan sanatına kadar uzanan palmet-lotus bordürleri, Doğu Helenistik sanatı ve Samarra ile İslâm sanatına girmiştir¹⁹. Anadolu'da çok sevilerek kullanılan bu motiflerin, çeşitli varyasyonlarını, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi eserlerinde yoğun olarak görmek mümkündür. Palmet ve rumilerde, XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra yivlenme ve bölünme dikkati çeker. Bazı örneklerde rumilerin yaprakları arasına, orta bir yaprak daha eklendiği gözlenir. Bu tarz palmet ve rumiler, Balat İlyas Bey Camii'nin hemen hemen bütün süslemelerinde görülmektedir (Res. 1, 5, 7).

Dolgu veya alan süslemelerinin yapıldığı kavsara köşelikleri ile ahnlıkların; erken dönemlerde gülbezeklerle, daha sonraki dönemlerde ise bitkisel ve geometrik bezemelerle süslendiği görülmektedir²⁰. Bitkisel bezemeler ya sonsuz olarak devam ettirilebilen örnekler şeklinde geliştirilmiş ya da dolduracakları alanlara uygun süslemeler halinde tasarlanmıştır. Susuz Han (Burdur-Antalya) (XIII. yüzyıl ortası)²¹ ve Sivas Çifte Minareli Medrese (1271-1272)²² taçkapılarında görülen bezemeler sonsuz olarak devam ettirilebilen süslemelerdir. Sivas Buruciye Medresesi (1271-1272)²³,

¹⁹ Bilgi için bkz., Yıldız Demiriz, *a.g.e.*, s.33.

²⁰ Bkz. Rahmi Hüseyin Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar...*, s.99.

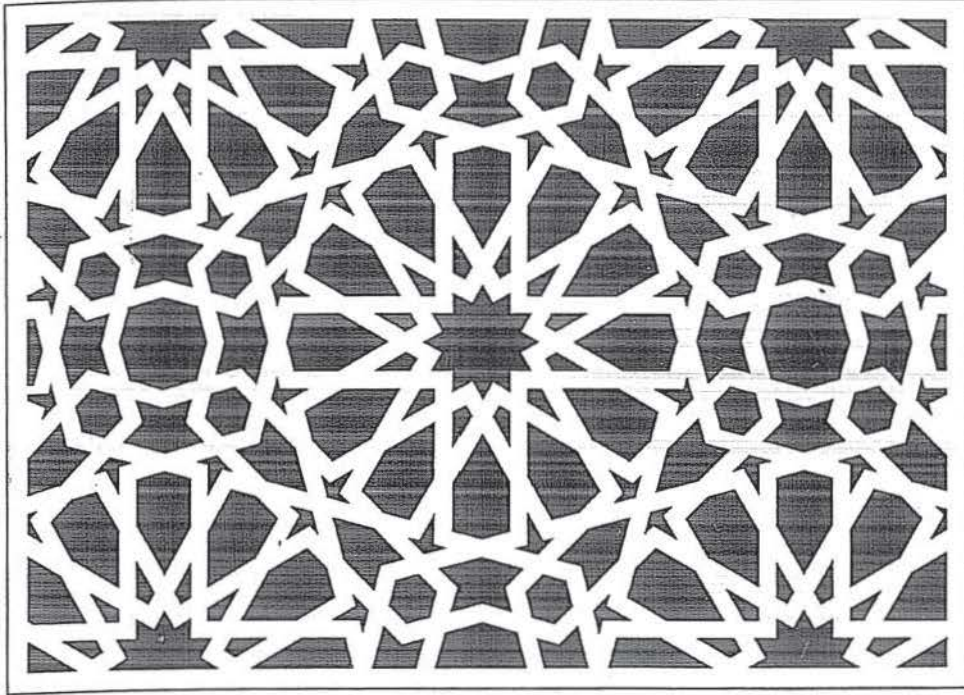
²¹ Bkz. *aynı eser*, Res. 55.

²² Bkz. Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri, Selçuklular ve Beylikler Devri*, İstanbul, 1970, s. 272, Res. 10c.

²³ Bkz. N. Burhan Bilget, *Sivas'ta Buruciye Medresesi*, Ankara, 1991, Res. 12.

Sivas Gök Medrese (1271-1272)²⁴ ve Bursa Yeşil Cami (1419-1420)²⁵ taçkapılarında ise alana göre tasarlanmış süslemeler görülmektedir. İlyas Bey Camii'nin süslemelerinde de alana göre bir düzenleme yapıldığı ve süslemelerin Bursa Yeşil Cami süslemeleriyle benzerlik gösterdiği dikkati çekmektedir (Res. 5).

Anadolu mihrapları genel olarak taş ve alçı malzemeyle meydana getirilmiştir²⁶. Konya Alevi Sultan Mescidi (XIII. yüzyıl sonları-XIV. yüzyılın başları)²⁷, İznik Yeşil Cami (1378-1391)²⁸ ve Balat İlyas Bey Camii mihrapları ise mermerdir. Konya Alevi Sultan Mescidi'nin mihrabında bitkisel motiflerle süsleme yapılmış, İznik Yeşil Cami'nin mihrabında ise sınırlı alanlar geometrik ve bitkisel süslemelerle işlenmiştir. En yoğun süsleme, Balat İlyas Bey Camii'nin mihrabında görülmektedir. Diğer iki esere göre daha geç bir tarihte yapılmış olan mihrap, çok daha göz alıcı bir işçiliğe sahiptir (Res. 4) ve süsleme özellikleri ile kompozisyonlar açısından en yakın örneğini Milas Firuz Bey Camii (1394-1395)²⁹ taş mihrabında görmekteyiz.

Şek. 9- Batı duvarının güneyinde yer alan pencerenin tavan süslemesi.

²⁴ Bkz. N. Burhan Bilget, *Gök Medrese*, Ankara, 1989, Res. 7, 11.

²⁵ Şakir Çakmak, *Erken Dönem Osmanlı Taçkapıları*, Ankara, 2002.

²⁶ Damsaköy Taşkınpaşa Camii'nin ahşap mihrabı ise nadir örneklerden birisidir. Anadolu mihrapları hakkında geniş bilgi için bkz. Ömür Bakırer, *a.g.e.*

²⁷ Bkz. Mehmet Önder, "Konya'da Alevi Sultan Mescidi ve Mihrabı", *Vakıflar Dergisi*, S. 5, Ankara, 1959, s. 241-243, Res. 3.

²⁸ Bkz. Yıldız Demiriz, *a.g.e.*, s. 595-614, Res. 665-668.

²⁹ Karl Wulzinger, *a.g.e.*, s.64-65.

İlyas Bey Camii mihrabında olduğu gibi, mihrapların palmetlerle taçlandırıldığı örneklerle karşılaşmaktayız. Taş, çini ve alçı malzemeyle meydana getirilmiş olan mihrapların bir kısmında benzer süslemeler görülmektedir. İznik Yeşil Cami (1378-1391)³⁰ ile Milas Firuz Bey Camii'nin (1394-1395)³¹ taş mihrapları, Bursa Yeşil Cami (1419-1420)³², Bursa Yeşil Türbe (1421-1424/25)³³ ve Edirne Muradiye Camii'nin (1436)³⁴ çini mihrapları ile Ankara Ahi Elvan Camii (XV. yüzyıl başları)³⁵, Ankara Örtmeli Mescidi (XV. yüzyıl ilk yarısı)³⁶ ve Ankara Hacı İvaz Mescidi'ndeki (XV. yüzyıl başları)³⁷ alçı mihrapların, palmetlerle sonlandırıldığı dikkati çeker.

İlyas Bey Camii'nin mihrabının önemli özelliklerinden biri de, mihrabın üst kesimine yerleştirilmiş iki kandildir. İçine yağ konularak bir fitil yardımıyla yakılan kandiller, camilerde sıklıkla kullanılmıştır³⁸. Kandil motifi, Allah'ın nurunu simgelemekte, aydınlığı sembolize etmektedir. Bu amaçla, oldukça yoğun bir kullanım alanı bulan kandil motifi; taş, çini, seramik, ahşap, maden ve dokuma gibi bir çok malzemeye uygulanmıştır. Bu motifin camilerde, özellikle mihraplarda, seccadelerde, mezar taşlarında, duvar yüzeylerinde sevilerek kullanıldığı dikkati çeker³⁹. Divriği Kale Camii (1180-1181)⁴⁰, Kızıltepe Ulu Cami (1204)⁴¹ ve Konya Alevi Sultan Mescidi'nin (XIII. yüzyıl sonları-XIV. yüzyılın başları)⁴² mihraplarında farklı tarzda işlenmiş kandil motifleri görülmektedir. İlyas Bey Camii mihrabındaki kandiller, diğer örnekler nazaran daha zarif ve ince hatlarla işlenmiştir (Res. 8). Bu kandillerde, klasik kandil ölçülerinin dışına çıkılmıştır⁴³.

Balat İlyas Bey Camii'nde geometrik süslemeler yoğun olarak kullanılmıştır. Bu süslemelerde, Anadolu Selçuklu sanatının motiflerini ve stil özelliklerini görmekteyiz. Anadolu Selçuklu döneminde, taş malzeme üzerine yapılan geometrik süslemenin kaynaklarının, İran Selçuklu devri tuğla süslemelerine dayandığı kabul edilmektedir⁴⁴. Nitekim İran ve Orta Asya'da görülen örnekler bu görüşleri desteklemektedir⁴⁵.

Geometrik süslemeler, kaytanlarla meydana getirilir. Bu kaytanlar ya düz ya da yivlidir. Geometrik şekiller, aşağı-yukarı ve iki yana doğru devam ettirilebilirler.

³⁰ Bkz. Yıldız Demiriz, *a.g.e.*, Res. 665.

³¹ Bkz., *aynı eser*, s.627-633.

³² Bkz., *aynı eser*, Res. 273.

³³ Bkz., *aynı eser*, Res. 358.

³⁴ Bkz., *aynı eser*, Res. 500.

³⁵ Bkz. Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları*, Ankara, 2001, Res. 23-24.

³⁶ Bkz. *aynı eser*, Res. 28.

³⁷ Bkz. *aynı eser*, Res. 55.

³⁸ Bkz. Selda Kalfazade-Özkan Ertuğrul, "Kandil ve Kandilin Motif Olarak Anadolu Türk Sanatındaki Kullanımı Üzerine", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.5, İstanbul, Ağustos 1989, s.29.

³⁹ *Aynı eser*, s.23-34.

⁴⁰ *Aynı eser*, s.30.

⁴¹ Bkz. Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi*, İstanbul, 1978, s.99, Res.129.

⁴² Bkz. Mehmet Önder, *a.g.m.*, Res. 3.

⁴³ Bkz. S. Kalfazade-Ö. Ertuğrul, *a.g.m.*, s.30.

⁴⁴ Bkz. Rahmi Hüseyin Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar...*, s. 84.

⁴⁵ Bkz. *aynı yer*.

Böylece, belli şekillerin oluşturduğu formlar sürekli devam ettirilerek geometrik bir ağ meydana getirilir⁴⁶. Bu, Anadolu Selçuklu mimari süslemesinin genel özelliklerinden biri olan “sonsuzluk prensibi”dir ve Beylikler ile Osmanlılar dönemi süslemelerinde de uygulanmıştır. Geometrik şekiller; a- *geçmeler*, b- *yanlardan da devam ettirilebilen örnekler* şeklinde iki genel gruba ayrılmaktadır⁴⁷.

Balat İlyas Bey Camii’nde görülen geometrik süslemeler, genel olarak yanlardan devam ettirilebilen, çok kollu yıldızlardan gelişen, sonsuzluk prensibine uygun kompozisyonlardır (Res. 4, 6, 7).

İlyas Bey Camii’nin süslemelerinde dikkati çeken en önemli özelliklerden biri de renkli taş ve çini kullanımudur. Özellikle geometrik kompozisyonların bir kısmında, farklı renkli taşlar ve çini malzeme ile taşta kakma yapılmıştır (Şek. 3-9) (Res. 2-3, 6-7, 10). İki ya da daha fazla renkli taşın birlikte kullanıldığı örnekler, Anadolu Selçuklu, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı dönemlerinde sıklıkla rastlanır⁴⁸. Balat İlyas Bey Camii’nin renkli taşlarla yapılan süslemeleri, Milas Firuz Bey Camii örnekleriyle çok yakın benzerlik gösterir. İlyas Bey Camii’nde, renkli taşların yanı sıra çini kakma da yoğun olarak kullanılmıştır. Nitekim yapı, Anadolu’da çini ve taşın birlikte kullanıldığı alanlar ve yoğunluk açısından- nadir örneklerden biridir. Edirne Şah Melek Camii’nin (1429)⁴⁹ taçkapısında taş malzemeyle birlikte sırlı tuğlanın kullanıldığı bir yazı şeridi dikkati çeker.

İlyas Bey Camii’nin giriş cephesindeki yan açıklıkları kapatan mermer şebekelerin benzerlerini İznik Yeşil Cami (1378-1391)⁵⁰, Milas Firuz Bey Camii (1394-1395)⁵¹ ve İznik Mahmud Çelebi Camii’nin (1442)⁵² kuzey cephelerinde görmekteyiz.

İlyas Bey Camii, Menteşe Beyliğine başkentlik yapmış olan Balat’da; kendinden önceki dönemlerin mimari ve süsleme özelliklerinden etkilenecek, ancak kendine özgü yaratımlarla da dönemine damgasını vurmuş, nadir ve güzel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapı genel olarak, XIV. yüzyılın sonları ile XV. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş eserlerle ortak özellikler taşımaktadır.

⁴⁶ Bkz. *aynı eser*, s. 86.

⁴⁷ Geometrik süslemeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Selçuk Mülayim, *a.g.e.*; Yıldız Demiriz, *a.g.e.*, s.28-31; Rahmi Hüseyin Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar...*, s. 84-93.

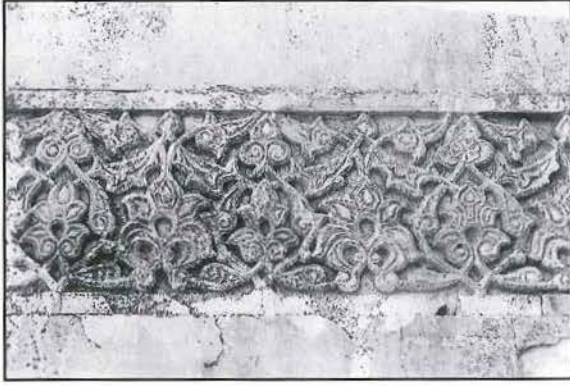
⁴⁸ Konya Alaaddin Camii, Konya Karatay Medresesi, Adana Ulu Camii, Amasya Bayezid Paşa Camii, Amasya Yörgüç Paşa Camii, Osmancık Koca Mehmed Paşa Camii, Bursa İbni Bezzaz Camii, Edirne Eski Cami, Edirne Şah Melek Camii, Edirne Üç Şerefeli Camii’de renkli taşlarla süsleme yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldız Demiriz, *a.g.e.*

⁴⁹ Bkz. Bozkurt Ersoy, Edirne Şah Melek Camii’nin Tanıtımı ve Mimari Özellikleri Hakkında Düşünceler”, *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, S.VI, İzmir, 1982, s. 51-52.

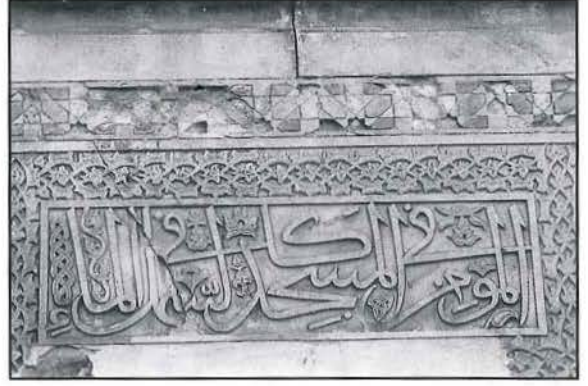
⁵⁰ Bkz. Yıldız Demiriz, *a.g.e.*, s. 600, Res. 641.

⁵¹ Bkz., *aynı eser*, s. 633, Res. 696-698.

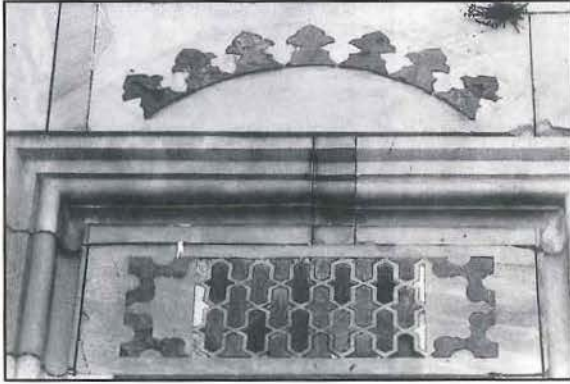
⁵² Bkz., *aynı eser*, s. 579, Res. 620-621.

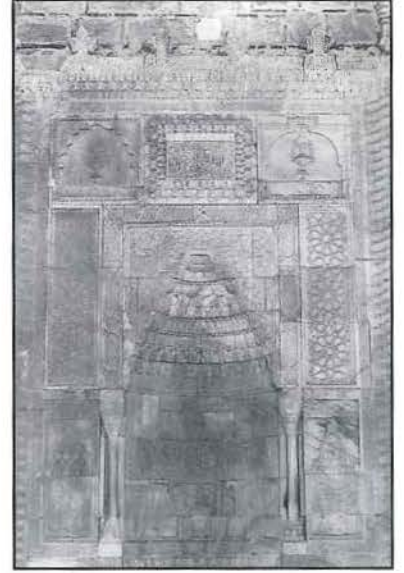
Res.1- Balat İlyas Bey Camii. Kuzey cephesinin doğu kesiminde yer alan süsleme şeridi.

Res.2- Balat İlyas Bey Camii. Doğu cephesinin kuzeyindeki alt pencere alınlığı.

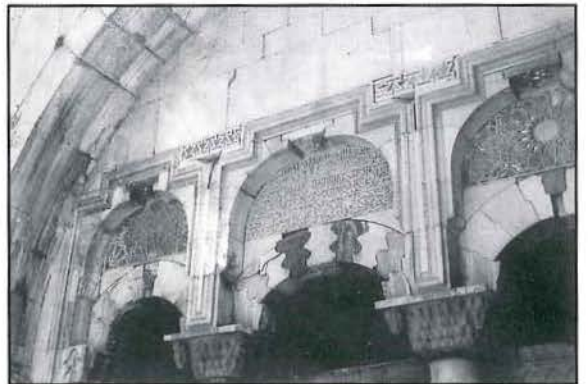
Res.3- Balat İlyas Bey Camii. Doğu cephesinin güneyindeki üst pencere alınlığı.

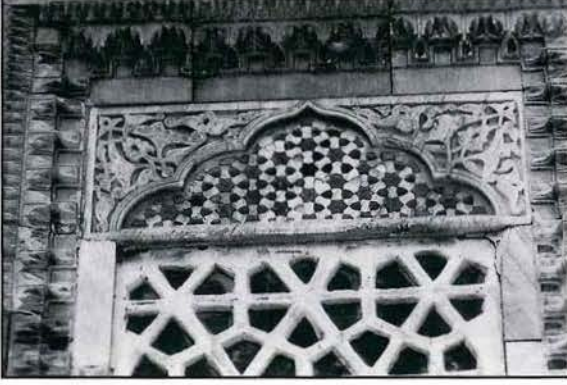
Res.4- Balat İlyas Bey Camii. Mihrap

Res.5- Balat İlyas Bey Camii. Mihrap.

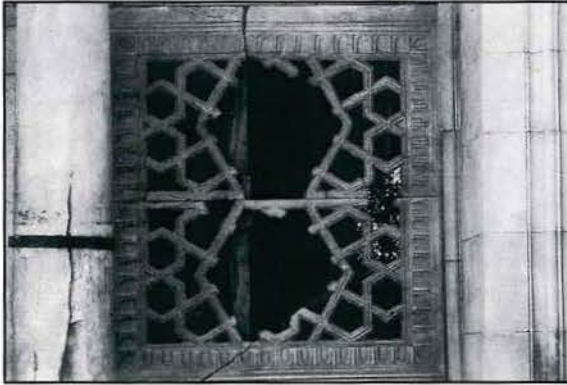
Res.6- Balat İlyas Bey Camii. Kuzey cephe.

Res.7- Balat İlyas Bey Camii. Güney cephesinin doğusundaki üst pencere alınlığı.

Res.8- Balat İlyas Bey Camii. Mihraptan ayrıntı.

Res.9- Balat İlyas Bey Camii. Kuzey cephesindeki korkuluklar.

Res.10- Balat İlyas Bey Camii. Batı cephesinin güneyindeki üst pencere şebekesi.